

पतंजलि विश्वविद्यालय

University of Patanjali

एम.ए. संस्कृतव्याकरणम्

2017-2018

M.A. Sanskrit Vayakaran

2017-18

Program Educational Objectives (PEOs)

- **PEO 1** – To make sense of the principles of grammar specified in Ashtadhyayi.
- **PEO 2** – Make students aware of the Katyayana created Vartikas and self-commented posts by Patanjali.
- **PEO 3** – To understand the construction method of grammar and vocabulary completely. There is no such knowledge in the world which is without words and elemental knowledge of words is not possible without words. Hence grammar is taught.
- **PEO 4** – Make the students aware of the Indian culture, civilization and human ideals because mahabhasya is not only a book of Sanskrit grammar, but it is also a source of knowledge.
- **PEO 5** – To give a decent understanding of the roots and their usage in various processes through acharya Sayana's Dhatuvritti.
- **PEO 6** – To study some texts of Vedic literature and Sanskrit literature.

Program Specific Outcomes (PSOs)

After completing of the program, the students will be able to

- **PSO 1** – Teach and relay the knowledge of Sanskrit grammar and Sanskrit literature, being fully aware of all the principles related to Sanskrit language.
- **PSO 2** – Take distinguished decisions with critical approach and social acceptability by getting knowledge of this style where Maharishi Patanjali has presented the entire Mahabhasyam in the form of discussion of purvepaksha and uttarpaksha.
- **PSO 3** – Realize the ancient civilization and human ideals and establishing harmony of the diverse past with present condition works for cultural protection and promotion.
- **PSO 4** – Elaborately elevate the consciousness among people by imbibing the elements of Ayurveda and Vedic literature which is only possible by a profound knowledge of grammar.

एम. ए. (व्याकरण) कक्षायाः पाठ्यक्रमः

एम. ए. पाठ्यक्रम का उद्देश्य— इस पाठ्यक्रम का उद्देश्य विद्यार्थियों को व्याकरण का गहन परिचय कराना है।

एम. ए. (व्याकरण) द्विवार्षिक पाठ्यक्रम है।

सामान्यनियमाः—

- प्रत्येक वर्ष में दो सत्र होंगे। अतः एम. ए. के पाठ्यक्रम में कुल ४ सत्र होंगे।
- प्रत्येक सत्र में ५ पत्र होंगे, अतः एम. ए. के पाठ्यक्रम में कुल २० पत्र होंगे।
- प्रत्येक पत्र १०० अङ्क का होगा, इसमें ७० अंक बाह्य परीक्षा के व ३० अङ्क आन्तरिक मूल्याङ्कन के होंगे।
- आन्तरिक ३० अङ्कों में से १० अङ्क सत्र के मध्य ली जाने वाली लिखित परीक्षा के होंगे, २० अङ्क विषयगत मौखिक परीक्षा के होंगे।
- प्रत्येक सत्र की बाह्य परीक्षा का समय ३ घण्टे निर्धारित है।
- अध्ययन-अध्यापन एवं परीक्षा का माध्यम संस्कृत ही रहेगा।

शिक्षण और मूल्यांकन की योजना

एम .ए. पाठ्यक्रम: (प्रथमसत्रम्)

कोड	पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा	बाह्याङ्काः	आन्तरिकाङ्काः
MV-101	संस्कृतव्याकरणम् (क)	७०	३०
MV-102	संस्कृतव्याकरणम् (ख)	७०	३०
MV-103	संस्कृतव्याकरणम् (ग)	७०	३०
MV-104	संस्कृतव्याकरणम् (घ)	७०	३०
MV-105	संस्कृतसाहित्यम्	७०	३०

एम .ए. पाठ्यक्रम: (द्वितीयसत्रम्)

कोड	पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा	बाह्याङ्काः	आन्तरिकाङ्काः
MV-201	संस्कृतव्याकरणम् (क)	७०	३०
MV-202	संस्कृतव्याकरणम् (ख)	७०	३०
MV-203	संस्कृतव्याकरणम् (ग)	७०	३०
MV-204	संस्कृतव्याकरणम् (घ)	७०	३०
MV-205	संस्कृतसाहित्यम्	७०	३०

एम .ए. पाठ्यक्रम: (तृतीयसत्रम्)

कोड	पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा	बाह्याङ्काः	आन्तरिकाङ्काः
MV-301	संस्कृतव्याकरणम् (क)	७०	३०
MV-302	संस्कृतव्याकरणम् (ख)	७०	३०
MV-303	संस्कृतव्याकरणम् (ग)	७०	३०
MV-304	संस्कृतव्याकरणम् (घ)	७०	३०
MV-305	संस्कृतसाहित्यम्	७०	३०

एम .ए. पाठ्यक्रम: (चतुर्थसत्रम्)

कोड	पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा	बाह्याङ्काः	आन्तरिकाङ्काः
MV-401	संस्कृतव्याकरणम् (क)	७०	३०
MV-402	संस्कृतव्याकरणम् (ख)	७०	३०
MV-403	संस्कृतव्याकरणम् (ग)	७०	३०
MV-404	संस्कृतव्याकरणम् (घ)	७०	३०
MV-405	संस्कृतसाहित्यम्	७०	३०

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 1

Paper - 1

saṃskṛtavvyākaraṇam (1)

Paper Code - MV-101

Course Objectives-

- śabdānuśāsana kā prastāva, śabda kā svarūpa, śabdānuśāsana ke prayojana, śabdānuśāsana nirmāṇarīti, pāṇinī ācārya ke śāstra kī pravṛtti, śabda ke jñānameṃ dharma āhosvid prayoga meṃ, vyākaraṇa śabda kā artha viśayoṃ se avagata karānā |
- varṇamālā meṃ nirdiṣṭa varṇoṃ evaṃ pratyāhāra sūtreṃ para pakṣa pratipakṣa pūrvaka vicāra |

Course Outcomes-

- isase vidyārthiyom ko śabdānuśāsana kā prastāva, śabda kā svarūpa, śabdānuśāsana ke prayojana va nirmāṇarīti kā jñāna hone se usake bodhana meṃ pravīṇa ho jātā hai |
- isase śabda ke jñāna meṃ dharma hai athavā prayoga meṃ dharma isa viśaya ko samajhakara śabdomeṃ kā jñānapūrvaka prayoga karatā hai |
- vyākaraṇa śabda ke artha ke bodhana meṃ samartha ho jātā hai |
- isase vidyārthī varṇamālā meṃ nirdiṣṭa varṇoṃ va pratyāhāroṃ ke nirmāṇa meṃ nipuṇa ho jātā hai |

व्याकरणमहाभाष्यम् (प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (१, २ आह्निके)

७०

इकाई-१ शब्दानुशासनस्य प्रस्तावः, शब्दस्य स्वरूपम्, शब्दानुशासनस्य प्रयोजनानि

१५

इकाई-२

१५

शब्दानुशासननिर्माणरीतिः, पाणिन्याचार्यस्य शास्त्रस्य प्रवृत्तिः, शब्दस्य ज्ञाने धर्म आहोस्वित् प्रयोगे, व्याकरण शब्दस्य अर्थः

इकाई-३ अइउण्- एओङ् (सूत्राणां व्याख्या)

१५

इकाई-४ हयवरट्- झभञ् (सूत्राणां व्याख्या)

१५

इकाई-५ लघुशब्देन्दुशेखरे संज्ञाप्रकरणम्

१०

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः

प्रकाशकः:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३ लघुशब्देन्दुशेखर

प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 1

Paper - 2

samskr̥tavayākaraṇam (2)

Paper Code - MV-102

Course Objectives-

- maharṣi pāṇini viracita aṣṭādhyāyī ke vṛddhirādaic se ktakvatū niṣṭhā sūtreṃ para maharṣi patanjali kṛta mahābhāṣya kā jñāna karānā ।

Course Outcomes-

- vidyārthī vṛddhirādaic, adeghguṇaḥ sūtra ke adhyayana se saṃjñā saṃjñī nirūpaṇa ko samajhakara vistāra se bodhana karāne meṃ samartha ho jāte haiṃ ।
- iko guṇavṛddhī ke adhyayana se guṇavṛddhī ke sthāna kā nirūpaṇa va vidhi sūtra meṃ sthita padom ke sātha viśeṣaṇa viśeṣya ke prakāra ko samajhakara paribhāṣā sūtreṃ kā vidhisūtreṃ meṃ prayoga karane meṃ nipuṇa ho jātā hai ।
- pragṛhya saṃjñā vidhāyaka sūtra ke adhyayana se vidhi vākyaom meṃ prakṛti bhāva kā jñāna hone se tadviṣayaka vākyaom kā nirmāṇa kara letā hai ।

व्याकरणमहाभाष्यम् (प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (3 , 4 , 5 आह्निके)	७०
इकाई-1 (आह्निक-३)	१८
वृद्धिरादैच्(१.१.१)- इको गुणवृद्धी (१.१.३)	
इकाई-2 (आह्निक-४)	१३
न धातुलोप आर्धधातुके (१.१.४)-दीधीवेवीटाम्(१.१.६)	
इकाई-3 (आह्निक-४)	१३
हलोऽनन्तराः संयोगः (१.१.७)- नाञ्जलौ (१.१.१०)	
इकाई-4 (आह्निक-५)	१३
ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् (१.१.११)- ईदूतौ च सप्तम्यर्थे (१.१.१९)	
इकाई-5 (आह्निक-५)	१३
दाधा घ्वदाप् (१.१.२०)- क्तक्तवत् निष्ठा (१.१.२६)	
लघुशब्देन्दुशेखरे परिभाषाप्रकरणम्	

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकार:- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः

प्रकाशक:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. लघुशब्देन्दुशेखर

प्रकाशक:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 1

Paper - 3

saṃskṛtavayākaraṇam (3)

Paper Code - MSVCT-103

Course Objectives-

- aṣṭādhyāyī sūtreṃ ke 'sarvādīni sarvanāmāni' sūtra se 'anekālśit sarvasya' paryanta sūtreṃ para maharṣi patanjalikṛta mahābhāṣya kā bodha ।

Course Outcomes-

- isase vidyārthī ko sarvanāma saṃjñā, avyaya saṃjñā aura inake saṃjñīyoṃ ko samajhakara vākya meṃ prayoga karatā huā vākya racanā saundarya kā vardhana karatā hai।
- vibhāṣā ke svarūpa va usake prāptāprāptādi bhedoṃ ke bāre meṃ samajhakara usakā prabodhana detā hai।
- "anekālśit sarvasya" ādi sūtreṃ ke adhyayana se ādeśa kī sthāna vyavasthā ke bāre meṃ jñāna prāpta karake vyākaraṇa śāstreṃ ko paḍāne kī kuśalatā aura adhika unnata banātā hai।

व्याकरणमहाभाष्यम् (प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (६, ७ आह्निक)	७०
इकाई-1 (आह्निक-६)	१८
सर्वादीनि सर्वनामानि (१.१.२७)- पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरा... (१.१.३४)	
इकाई-2 (आह्निक-६)	१३
स्वमज्ञातिथना... (१.१.३५)- कृन्मेजन्तः (१.१.३९)	
इकाई-3 (आह्निक-६)	१३
अव्ययीभावश्च (१.१.४१)- न वेति विभाषा (१.१.४४)	
इकाई-4 (आह्निक-७)	१३
इग् यणः सम्प्रसारणम् (१.१.४५) - षष्ठी स्थानेयोगा (१.१.४९)	
इकाई-5 (आह्निक-७)	१३
स्थानेऽन्तरतमः (१.१.५०) - अनेकाल्शित् सर्वस्य (१.१.५५)	
परिभाषेन्दुशेखरे व्यपदेशिवदेकस्मिन् इत्यारभ्य सकृद्भूतिपरिभाषापर्यन्तम्	

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशक:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकार:- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः

प्रकाशक:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. परिभाषेन्दुशेखर-

प्रकाशक:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 1

Paper - 4

saṃskṛtavvyākaraṇam (4)

Paper Code - MV-104

Course Objectives-

- aṣṭādhyāyī sūtreṃ ke 'sthānivadādeśonālvidhau' ādi atideśa sūtreṃ se ārambha karake 'emprācāṃdeśe' paryanta sūtreṃ para maharṣi patanjali kṛta mahābhāṣya kā bodha |

Course Outcomes-

- 'sthānivadādeśonālvidhau' isake adhyayana se vidyārthī sthānī va ādeśa ke svarūpa bodha ke sātha sthānikārya ādeśa meṃ pratipādita karane meṃ saphala ho jātā hai |
- vidyārthī 'tasminniti nirdiṣṭe pūrvasya' isakā adhyayana karake vidhi vākyoṃ meṃ ekavākyatā ke mādhyama se sūtrartha karake prayogoṃ kī siddhi karane meṃ samartha ho jātā hai |
- vidyārthī 'svamrūpaṃ śabdasyāśabdasamjñā' ityādi grāhaka sūtra ke adhyayana se grhīta śabda tathā varṇa ko āsānī se samajhāne meṃ samartha ho jāte haiṃ |

व्याकरणमहाभाष्यम् (प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (८, ९ आह्निक)	७०
इकाई-1 (आह्निक-8)	१८
स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ (१.१.५६)	
इकाई-2 (आह्निक-8)	१३
अचः परस्मिन्... (१.१.५७)- द्विर्वचनेऽचि (१.१.५९)	
इकाई-3 (आह्निक-9)	१३
अदर्शनं लोपः (१.१.६०)- तस्मिन्निति निर्दिष्टे.... (१.१.६६)	
इकाई-4 (आह्निक-9)	१३
स्व रूपं शब्दस्य.... (१.१.६८) - एङ् प्राचां देशे (१.१.७५)	
इकाई-5 परिभाषेन्दुशेखरे विकरणेभ्य इति आरभ्य बहिरङ्गपरिभाषासमाप्तिपर्यन्तम्	१३

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्
प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७
२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः
प्रकाशकः:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. परिभाषेन्दुशेखर-
प्रकाशकः- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

- (क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)
(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 1

Paper - 5

saṃskṛtasāhityam

Paper Code - MV-105

Course Objectives-

- śrīmadbhagavadgītā ke mādhyama se kṣetra aura kṣetrajña kā tathā usake vibhāga kā bodha pradāna karanā |
- upaniṣad ke yājñavalkya maitreyī samvāda se vitta kī paramajñāna ke viṣaya meṃ anupayogitā evaṃ ātmā kī mahattā kā bodha pradāna karanā |
- kāvya ke svarūpa kā jñāna pradāna karanā |
- mahātmā buddha ke mādhyama se tatva kā bodha pradāna karanā |

Course Outcomes-

- kṣetra aura kṣetrajña kā spaṣṭa bodha karake vaha saṃsāra se aprabhāvita rahane meṃ samartha ho jātā hai |
- paramajñāna ke mahatva ko samajhakara apane ācaraṇoṃ meṃ sudhāra karatā hai aura ucca jīvana jītā hai |
- kāvya ke svarūpa aura prayojana ko jānakara usameṃ usakī abhirūci tathā kāvya racanā ke prati prīti utpanna ho jātī hai |
- tatvabodha se usakā jīvana unnata hone lagatā hai |

१. गीता-(क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः)	२०
(क) श्लोकपूर्तिः	१०
(ख) श्लोकव्याख्या	१०
२. उपनिषद् (बृहदारण्यकोपनिषद्- अध्याय-४, ब्रह्मण-५ याज्ञवल्क्य-मैत्रेयीसंवाद)	२०
(क) भावबोधनम्	१०
(ख) विषयात्मकप्रश्नाः	१०
३. काव्यप्रकाशः-(प्रथमोऽल्लासः)	१५
(क) विषयात्मकप्रश्नाः	१५
४. सौन्दरानन्दम् (प्रथमसर्गः)	१५
(क) काव्यगतविशेषता / भावबोधनम्	०५
(ख) श्लोकपदपदार्थज्ञापनम्	१०

सहायकग्रन्थाः:-

१. (क) श्रीमद्भगवद्गीतामृतः:-

प्रकाशकः:- दिव्य प्रकाशन, पतंजलि योगपीठ, हरिद्वार।

(ख) श्रीमद्भगवद्गीता:-

प्रकाशकः:- गीताप्रेस गोरखपुर।

२. (क) बृहदारण्यकोपनिषद्-

प्रकाशकः:- गीताप्रेस गोरखपुर।

(ख) एकादशोपनिषद्- डॉ. सत्यव्रत सिद्धान्तालंकार।

प्रकाशकः:- विजयकुमार गोविन्दराम हासानन्द।

३. काव्यप्रकाशः:- मम्मटः

प्रकाशकः:-चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी।

४. सौन्दरानन्दम् – अश्वघोषः

प्रकाशकः:- चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी।

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 2

Paper - 1

saṃskṛtavvyākaraṇam (1)

Paper Code - MV-201

Course Objectives-

- aṣṭādhyāyī ke prathama adhyāya ke dvitīya pada ke antargata vidyamāna- atideśa prakaraṇa, svara prakaraṇa, āśiṣya prakaraṇa tathā eka śeṣa vṛtti para vistṛta vivecana I

Course Outcomes-

- 'gāṃkuṭāḍibhyoṅaṅhit' ādi sūtreṃ ke adhyayana se kit ghit kā atideśa tathā isake pratiśedha kā jñāna samyak rūpa se kara lete haiṃ tathā prayoga sthaloṃ meṃ guṇavṛddhī niśedhādi kāryoṃ ko vidyārthī saralatā se kara lete haiṃ I
- ekaśeṣa prakaraṇa kā adhyayana karane se vidyārthī aneka śabda prayoga sthaloṃ meṃ eka śabda prayoga karane ke sātha saṃskṛta bhāṣā meṃ unnata gati prāpta kara letā hai I
- vyākaraṇa ke dārśanika pakṣoṃ ko samajhakara prabodhana meṃ samartha ho jātā hai I

व्याकरणमहाभाष्यम् (प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादः)

७०

इकाई-1 (आह्निक-1)

१५

गाङ्कुटादिभ्योऽङ्गिन् डित् (1.2.1)- एकविभक्ति चापूर्वनिपाते (1.2.44)

इकाई-2 (आह्निक-2)

१५

अर्थवदधातुरप्रत्ययः.... (1.2.45)- तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्र.....(1.2.63)

इकाई-3 (आह्निक-3)

१५

सरूपाणामेकशेष.....(1.2.64)- ग्राम्यपशुसङ्घेष्व.....(1.2.73)

इकाई-4

१५

वाक्यपदीयम् (ब्रह्मकाण्डम्)

इकाई-5 परमलघुमञ्जुषायां स्फोटशक्तिनिरूपणम्

१०

सहायकग्रन्थाः—

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः:- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः

- प्रकाशक:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।
३. वाक्यपदीयम् - सम्पाक:- डॉ. शिवशंकर अवस्थी।
प्रकाशक:- चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।
४. परमलघुमञ्जुषा-
प्रकाशक:- चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।

प्रश्न पत्र विषय का निर्देशा :

- (क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)
(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 2

Paper - 2

saṃskṛtavayākaraṇam (2)

Paper Code - MV-202

Course Objectives-

- it saṃjñā tathā ātmanepada parasmaipada viṣayaka lakṣaṇoṃ para vistṛta vyākhyā kā bodha I
- nadī, ghi, kārika, nipāta, upasarga, gati, karmapravacanīya ityādi saṃjñāoṃ para vistṛta vyākhyā kā bodha I

Course Outcomes-

- isa pāṭhyakrama kā adhyayana karane se vividha dhātuoṃ ke ātmanepada va parasmaipada viṣayaka vibhāga ko samajhakara tadanusāra rupoṃ kā prayoga karane va bodhana meṃ samartha ho jāte haiṃ I
- kārike' ityādi sūtreṃ ke adhyayana meṃ vibhinna karmādi kārikaoṃ kā jñāna vidyārthī saralatāpūrvaka kara lete haiṃ evaṃ vividha śāstreṃ kā bodhana saralatā se karā detā hai I
- upasarga va nipātādi saṃjñāoṃ ko jāne lene se vidyārthī saṃskṛta vāghmaya kā gahanatā se adhyayana karake samāja meṃ ina granthoṃ kī śikṣāoṃ kā pracāra kara sāmājika jīvana ke stara ko unnata banātā hai I

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादः) (आह्निक-1)

१४

भूवादयो धातवः (1.3.1)- स्वरितेनाधिकारः (1.3.11)

इकाई-2 (प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादः) (आह्निक-1)

१४

अनुदात्तङित आत्मनेपदम् (1.3.12)- लुटि च क्लृपः (1.3.93)

इकाई-3 (प्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादः) (आह्निक-1)

११

आ कडारादेका संज्ञा (1.4.1)

इकाई-4 (प्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादः) (आह्निक-2)

११

यू स्त्र्याख्यौ नदी (1.4.3)- बहुषु बहुवचनम् (1.4.21)

इकाई-5 (प्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादः) (आह्निक-3, 4)

२०

कारके (1.4.23)- परः सनिकर्षः संहिता (1.4.108)

परमलघुमञ्जुषायां लक्षणाव्यञ्जनातात्पर्यनिरूपणान्तम्

सहायकग्रन्थाः—

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्
प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७
२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः
प्रकाशकः— रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।
३. परमलघुमञ्जुषा-
प्रकाशकः— चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

- (क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)   (ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 2

Paper - 3

saṃskṛtavṛkaraṇam (3)

Paper Code - MV-203

Course Objectives-

- pada sambandhi vidhi, avyayībhāva, tatpuruṣa, bahuvīrahī aura dvandva samāsoṃ para vivecana evaṃ samāsa meṃ pūrva para prayoga viṣayaka vicāra I

Course Outcomes-

- samarthaḥ padavidhiḥ sūtra ke adhyayana se aikya padya, aikya svaratā kā jñāna ke sātha samastapada va vighrahavākyoṃ kā sucārū rūpa se bodhana meṃ samartha ho jātā hai I
- vividha samāsoṃ ke svarūpoṃ ko jānane se saṃskṛta vāghmaya meṃ sthita vākya ke arthoṃ ko saralatā se jāna lete haiṃ tathā navīna samāsa sambandhita śabda samūha kī saṃracanā karane meṃ samartha ho jāte haiṃ I
- isa prakāraṇa ke adhyayana se upasarjana va anupasarjana śabdoṃ kī pahacāna ke sātha unakā pūrva prayoga va para prayoga karatā huā doṣa rahita samasta padoṃ kī saṃracanā karatā hai I

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1)

१४

समर्थः पदविधिः (2.1.1)

इकाई-2 (द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-2)

१४

सुबामन्त्रिते पराङ्गवत् स्वरे (2.1.2)- पूर्वकालैकसर्वजरत्... (2.1.48)

इकाई-3 (द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-3)

१४

तद्धितार्थोत्तरपद... (2.1.50)- मयूरव्यंसकादयश्च (2.1.71)

इकाई-4 (द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1)

१४

अर्धं नपुंसकम् (2.2.2)- शेषो बहुव्रीहिः (2.2.23)

इकाई-5 (द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-2)

१४

अनेकमन्यपदार्थे (2.2.24) - कडाराः कर्मधारये (2.2.38)

परमलघुमञ्जुषायां निपातार्थनिरूपणम्

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशक:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकार:- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः

प्रकाशक:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. परमलघुमञ्जुषा-

प्रकाशक:- चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी।

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५) (ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 2

Paper - 4

samskr̥tavvyākaraṇam (4)

Paper Code - MV-204

Course Objectives-

- kāraka vibhakti evaṃ upapadavibhakti sambandhi sūtreṃ para maharṣi patanjalikṛta bhāṣya kā bodha ।
- samāsa meṃ ekavad bhāva evaṃ lighaṅ viṣayaka vidhāna para mahābhāṣya kā jñāna pradāna karanā ।
- anvādeśa evaṃ ārdhadhātuka viṣayaka dhātvādeśo kā bodha ।
- tadrājasamjñaka pratyaṃ, dhātuṃ evaṃ avyayṃ se vihita pratyaṃ kā luk viṣayaka vicāra ।

Course Outcomes-

- isa prakaraṇa ke adhyayana se vidyārthī vibhinna kārakoṃ se samyak vibhakti saṃyojana karane meṃ samartha ho jātā hai ।
- isa pāthyakrama kā adhyayana karane ke uparānta vidyārthī kāvya, mahākāvya tathā nāṭakādi ke vākyasvarūpa ko āsānī se hṛdayāghaṅma karake prabodhana meṃ samartha ho jātā hai ।
- dvigu tathā dvandva ādi samāsa ke ligha viṣayaka kā jñāna karake śabdoṃ kā yathārtha bodhana karātā hai ।

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः) (आह्निक-1)

१५

अनभिहिते (2.3.1)- मन्यकर्मण्यनादरे....(2.3.17)

इकाई-2 (द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः) (आह्निक-2)

१२

कर्तृकरणयोस्तृतीया (2.3.18)- नक्षत्रे च लुपि (2.3.45)

इकाई-3 (द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः) (आह्निक-3)

१४

प्रातिपदिकार्थलिङ्ग... (2.3.46)- कृत्यानां कर्तरि वा (2.3.71)

इकाई-4 (द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः) (आह्निक-1)

१५

द्विगुरेकवचनम् (2.4.1)- ण्यक्षत्रियार्षजितो.... (2.4.58)

इकाई-5 (द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः) (आह्निक-2)

१४

तद्राजस्य बहुषु.... (2.4.62)- लुटः प्रथमस्य डारौरसः(2.4.85)

निरुक्तम् - नैघण्टुक काण्ड

सहायकग्रन्थाः—

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बँगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- पं. युधिष्ठिरो मीमांसकः

प्रकाशकः— रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. निरुक्तम्

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बँगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 2

Paper - 5

samskr̥tasāhityam

Paper Code - MV-205

Course Objectives-

- satva, rajas, aura tamas guṇoṃ ke viṣaya meṃ bodha pradāna karanā |
- rasoṃ ke paricaya ke dvārā kāvya ke saundarya kā bodha karānā |
- maharṣi dayānanda jī ke jīvana va kāryoṃ kā jñāna karānā |

Course Outcomes-

- satva, rajas, aura tamas ke yathārtha jñāna se vaha rajas aura tamas kā parihāra karake satva meṃ avasthita rahane ke liye tatpara rahatā hai |
- kāvya ke saundarya ke bodha se vaha kāvya racanā karane ke liye tatpara ho jātā hai |
- maharṣi dayānanda jī ke jīvana se preraṇā lekara vaha acche karmoṃ meṃ pravṛtta ho jātā hai |

१. गीता-(गुणत्रयविभागयोग :)	२०
(क) श्लोकपूर्ति:	१०
(ख) श्लोकव्याख्या	१०
२. उपनिषद् (तैत्तिरीयोपनिषद्- भृगुवल्ली)	२०
(क) भावबोधनम्	१०
(ख) विषयात्मकप्रश्नाः	१०
३. नाट्यशास्त्रम् :- (लेखक परिचयः , रस परिचयः)	१५
(क) विषयात्मकप्रश्नाः	१५
४. दयानन्दनलहरी (प्रथमोऽध्यायः)	१५
(क) काव्यगतविशेषता / भावबोधनम्	०५
(ख) श्लोकपदपदार्थज्ञापनम्	१०

सहायकग्रन्थाः—

१. (क) श्रीमद्भगवद्गीतामृतः—

प्रकाशकः— दिव्य प्रकाशन, पतंजलि योगपीठ, हरिद्वार।

(ख) श्रीमद्भगवद्गीताः—

प्रकाशकः— गीताप्रेस गोरखपुर।

२. (क) ईशादि नौ उपनिषद्-

प्रकाशकः— गीताप्रेस गोरखपुर।

(ख) एकादशोपनिषद्- डॉ. सत्यव्रत सिद्धान्तालंकार।

प्रकाशकः— विजयकुमार गोविन्दराम हासानन्द।

३. नाट्यशास्त्रम् - भरतमुनिः

प्रकाशकः—कालीदास संस्कृत अकादमी, उज्जैन।

४. दयानन्दनलहरी - आचार्य मेधाव्रतः

प्रकाशकः—गुरुकुल झज्जर, हरियाणा।

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 3

Paper - 1

saṃskṛtavayākaraṇam (1)

Paper Code - MV-301

Course Objectives-

- sananta, nāmadhātu, yaghanta, ṇijanta evaṃ ayādi dhātuom kā bodha ।
- ākhyāta meṃ prayukta hone vāle vikaraṇa pratyaya tathā dhātu se prayukta kṛt evaṃ kṛtya pratyayom kā bodha ।
- karma evaṃ subanta upapada rahate dhātuom se pratyaya vidhāna tathā bhūta evaṃ vartamāna kāla meṃ nirdiṣṭa pratyayom kā bodha ।
- uṇādi tathā kartābhinnakāraka saṃjñā bhāva meṃ vihita pratyayom evaṃ khalārtha pratyayom kā bodha ।
- kālātideśa meṃ vihita pratyaya ligh loṭ evaṃ tumun ādi pratyayom kā bodha ।
- ktvā aura ṇamula pratyaya viṣayaka bodha tathā aneka viṣayom ke vidhi sūtreṃ kā bodha ।

Course Outcomes-

- isa prakaraṇa meṃ vidyārthī sananta, yaghantādi dhātuom ke bāre meṃ sūkṣmatā se adhyayana karake tat tat viṣaya meṃ niḥśaṃka hokara vākyom meṃ prayoga karatā hai ।
- isameṃ dhātuom se hone vāle sabhī pramukha pratyayom kā viṣṭa vivecana hone se vidyārthī sampūrṇa saṃskṛta vāghmaya ko saralatā se samajhakara usakā samāja meṃ upadeśa karake samāja ko nirbhrānta banātā hai ।
- 'uṇādayo bahulam' isa sūtra kā adhyayana karake vidyārthī auṇādika śabdom kī niṣpatti āsānī se karane meṃ samārtha ho jātā hai ।
- ina sabhī prakaraṇom ke adhyayana ke paścāt kartā, karma, karaṇa ādi sādhanom ko jānakara vākyom meṃ prayoga karatā hai ।

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

प्रत्ययः (3.1.1)- हेतुमति च (3.1.26)

इकाई-2 (तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-3, 4)

१४

कण्वादिभ्यो यक् (3.1.27)- लिङ्याशिष्यङ् (3.1.86)

इकाई-3 (तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-5, 6)

१४

कर्मवत् कर्मणा.... (3.1.87)- प्रसृल्वः समभिहारे वुन् (3.1.149)

इकाई-4 (तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1, 2, 3)

१४

कर्मण्यण् (3.2.1)- मतिबुद्धिपूजार्थे.... (3.2.188)

इकाई 5 (तृतीयाध्यायस्य तृतीयचतुर्थपादौ)

१४

उणादयो बहुलम् (3.3.1)- आर्धधातुकं शेषः (3.4.114)

निरुक्तम् - नैगम काण्ड

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- डॉ० सुद्युम्न आचार्य

प्रकाशकः:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. निरुक्तम्

प्रकाशकः:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 3

Paper - 2

saṃskṛtavāyākaraṇam (2)

Paper Code - MV-302

Course Objectives-

- svādi evaṃ taddhita pratyayoṃ kī prakṛti tathā strīpratyayoṃ kā bodha |
- taddhita ke adhikāra meṃ apatyārtha, cāturarthika, śaiṣikārthika tathā anya pratyayoṃ kā bodha |

Course Outcomes-

- isake adhyayana se chātra ko svādi evaṃ taddhita pratyayoṃ ke sātha strīlīghaṃ pratyayoṃ kā prayoga kara pātā hai |
- taddhita pratyayānta śabdoṃ ke pahacāna letā hai |
- apatyārtha ādi arthoṃ ke bodha se tadarthaka śabdoṃ kā nirmāṇa karake saṃskṛta sambhāṣaṇa ke sauṣṭhava meṃ vṛddhi karatā hai |

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1)

१४

डच्चाप्प्रातिपदिकात् (4.1.1)- अनुपसर्जनात् (4.1.14)

इकाई-2 (चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-2)

१४

टिड्ढाणञ्द्वयसज्.....(4.1.15)- गोत्रावयवात् (4.1.76)

इकाई-3 (चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-3, 4)

१४

समर्थानां प्रथमाद् वा (4.1.82)- अतश्च (4.1.177)

इकाई-4 (चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

तेन रक्तं रागात् (4.2.1)- वृद्धादकेकान्तखोपधात् (4.2.141)

इकाई-5 (चतुर्थाध्यायस्य तृतीयचतुर्थपादौ)

१४

युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां.....(4.3.1)- वसोः समूहे च (4.4.140)

निरुक्तम् - दैवत काण्ड

सहायकग्रन्थाः—

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- डॉ० सुद्युम्न आचार्य

प्रकाशकः— रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. निरुक्तम्

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 3

Paper - 3

saṃskṛtavvyākaraṇam (3)

Paper Code - MV-303

Course Objectives-

- taddhita ke adhikāra meṃ vihita ārhīyārthika tathā bhāva evaṃ karma meṃ vihita tvatal ādi pratyayoṃ kā bodha I
- saṃkhyā vāciyoṃ se pūraṇa artha meṃ vihita, matup arthoṃ meṃ vihita tathā anya arthoṃ meṃ vihita pratyayoṃ kā bodha I
- vibhakti saṃjñaka, ātiśāyika, svārthika, samāsānta tathā anya arthoṃ meṃ vihita pratyayoṃ kā bodha I

Course Outcomes-

- saṃskṛta bhāṣā meṃ pracalita aneka prakāra ke taddhita pratyayānta śabdōṃ ko jānakara vākyoṃ meṃ prayoga karatā hai I
- chātra saṃskṛta bhāṣā ke lekhaṇa, sambhāṣaṇa aura adhyayana meṃ niṣṇāta hokara laghuśodhana lekhaṇa ādi meṃ pravṛtta hotā hai I
- inake adhyayana se vyākaraṇa śāstra kī nirmāṇa vidhi ko jānakara usakā prabodhana detā hai I

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1)

१४

प्राक् क्रीताच्छः (5.1.1)- संख्यायाः संज्ञासङ्घ....(5.1.58)

इकाई-2 (पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-2)

१४

पंक्तिविंशतित्रिं....(5.1.59)- हायनान्तयुवादि... (5.1.130)

इकाई-3 (पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1)

१४

विभाषा तिलमाषो.... (5.2.4)- क्षेत्रियच् परक्षेत्रे... (5.2.92)

इकाई-4 (पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयतृतीयपादौ) (आह्निक-2.2,3.1)

१४

तदस्यास्त्यस्मिन् ....(5.2.94)- एकादाकिनिच्चा.... (5.3.52)

इकाई-5 (पञ्चमाध्यायस्य तृतीयचतुर्थपादौ) (आह्निक-3.2, 4.1)

१४

अतिशायने तमब्.... (5.3.55)- ईयसश्च (5.4.156)

भूषणसारे धात्वर्थप्रकरणे सप्तकारिकापर्यन्तम्

सहायकग्रन्थाः—

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- डॉ० सुद्युम्न आचार्य

प्रकाशकः— रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. वैयाकरणभूषणसार

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 3

Paper - 4

saṃskṛtavvyākaraṇam (4)

Paper Code - MV-304

Course Objectives-

- ācārya sāyaṇa viracita dhātuvṛtti grantha ke mādhyama se bhvādigaṇa meṃ sthita dhātuṃ kā vividha prakriyāṃ meṃ bodha pradāna karanā |

Course Outcomes-

- isake adhyayana se saṃskṛta bhāṣā meṃ pracalita sampūrṇa tighanta padṃ kā jñāna heātā hai |
- dhātuvṛtti ke adhyayana se sampūrṇa tighanta padṃ kī siddhi ko sīkhakara saṃskṛta sambhāṣaṇa meṃ ati-utkrṣṭa dhāturūpṃ kā prayoga karatā hai |

धातुवृत्ति (भ्वादिगणः)-

इकाई-1

भू, सत्तायाम् (1.1)- एजृ कम्पने (1.143)

इकाई-2

टुओस्फूर्जा, वज्रनिर्घोषे- (1.144)- पन, च (1.299)

इकाई-३

भाम, क्रोधे- (1.300)- तूष, तुष्टौ (1.452)

इकाई-४

पूष, वृद्धौ- (1.453)- शद्लृ, शातने (1.594)

इकाई-५

क्रुश, आह्वाने रोदने च.....- (1.595)- टुओशिव, गतवृद्धयोः..... (1.736)

सहायकग्रन्थाः-

१- माधवीय धातुवृत्तिः - सम्पादकः- विजयपालो विद्यावारिधिः ।

प्रकाशकः- १- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा ।

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां कर्तरि लिटि, लोटि, लुङि च रूपाणि लेखनीयानि ।

(ख) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां कर्मकर्तरि, सनि कर्तरि च लटि, लुटि, लुङि च

१०

प्रथम पुरुषैकवचने रूपाणि लेखनीयानि।	१०
(ग) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां यङि, लुकि च कर्तरि लटि, लोटि, लुङि च मध्यम पुरुषैकवचने रूपाणि लेखनीयानि।	१०
(घ) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां णिचि, कर्तरि कर्मणि च लटि, लुटि, लुङि च प्रथमपुरुषैकवचने रूपाणि लेखनीयानि।	१०
(ङ) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्च प्रयोगाः सुसाध्याः।	२०
(च) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्चानां शब्दानां द्वयोः वाक्ययोः प्रयोगः करणीय ।	१०

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 3

Paper - 5

Saṃskṛtasāhityam

Paper Code - MV- 305

Course Objectives-

- rāmacaritāmṛtaṃ grantha ke mādhyama se śrīrāma aura bharata ke guṇoṃ kā bodha karānā |
- kirātārjunīyama grantha ke mādhyama se draupadī kī vyathā tathā bhīmasena aura yudhiṣṭhira kī paricarcā kā bodha karānā |
- taittirīyopaniṣad ke mādhyama se ānanda kī vividha śreṇiyōṃ kā jñāna karānā |
- ṛgvedādi bhāṣya bhūmikā ke mādhyama se rāja prajā dharma viṣaya kā jñāna karānā |

Course Outcomes-

- śrī rāmacandra ke ādarśoṃ kā samagrārūpa bodhakara apane jīvana meṃ unake sadguṇoṃ ko dhāraṇa karake samāja meṃ sukha-śānti kā pracāra karatā hai |
- kirātārjunīya grantha ke mādhyama se pāṇḍavoṃ ke jīvana ko jānate hue parākramī banatā hai aura samāja kī burāīyoṃ kī samāpti ke lie yatna karatā hai |
- upaniṣad ke adhyayana se paramānanda kī prāpti ke upāyoṃ ko jānakara unakā prabodhana detā hai |
- ṛgvedādibhāṣya bhūmikā se mukti-bandha, rājā, prajā, dharmādi viṣayoṃ kā saralatā se bodha karake unakā pālana karatā hai |

इकाई-1 रामचरितामृतम्- (आदितः 100 श्लोकाः) **15**

भगवान् श्रीराम एवं भरत के गुणों का वर्णन। अयोध्या नगरी के ऐष्टवर्य एवं धर्मज्ञप्रजा का वर्णन।

(क) विषयात्मक प्रश्नाः

इकाई-2 किरातार्जुनीयम् (द्वितीयसर्ग) **15**

द्रोपदी के व्यथापूर्वक नीति वचनों को भीमसेन द्वारा राजायुधिष्ठिर से कहना।

युधिष्ठिर द्वारा भीम को समझाना एवं विषम परिस्थितियों में विवेकपूर्वक निर्णय लेने की सलाह देना।

(क) विषयात्मक प्रश्नाः

इकाई-३ उपनिषद् - तैत्तिरीयोपनिषद् (ब्रह्मानन्दवल्ली-अष्टमोऽनुवाकः) **20**

ईश्वर की शक्ति से संसार का चलायमान होना।

मनुष्य से ब्रह्मा पर्यन्त सभी के उत्तरोत्तर आनन्द की अधिकता का वर्णन।

परमात्मा के एकत्व का वर्णन। (क) विषयात्मक प्रश्नाः

इकाई-४ ऋग्वेदादिभाष्य भूमिका (राजप्रजाधर्मविषयः)

20

सृष्टि का पालक जो परम राजा है उसकी आज्ञा में चलना।

राजा का धर्मज्ञ विवेकशील मन्त्रियों के साथ विचार-विमर्श करना।

राजा द्वारा प्रजा सेना एवं राज्य को सुदृढ़ करना। (क) विषयात्मक प्रश्नाः

पाठ्यपुस्तकम्

१. रामचरितामृतम् चारुदेवशास्त्री, राष्ट्रीय संस्कृत संस्थान
२. किरातार्जुनीयम्, चौखम्भा प्रकाशन, नई दिल्ली।
३. किरातार्जुनीयम्, भारतीय विद्या प्रकाशन, वाराणसी।
४. एकादशोपनिषद् - डॉ० सत्यव्रत सिद्धान्तालङ्कार, प्रकाशक- विजय कुमार गोविन्दराम हासानन्द
५. ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका - श्रीमत्स्वामिदयानन्द सरस्वती, प्रकाशक - आर्ष साहित्य प्रचार ट्रस्ट, रामलाल कपूर ट्रस्ट।

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 4

Paper - 1

saṃskṛtavākyākaṣaṇam (1)

Paper Code - MV-401

Course Objectives-

- dhātu ko dvitva, samprasāraṇa, ākārādeśa evaṃ saṃhitā ke adhikāra meṃ vihita sandhi evaṃ anya kāryaṃ kā bodha |
- udātta, svarita evaṃ anudātta svara sambandhi bodha |
- uttarapada ke rahate alug tathā anya kāryaṃ kā bodha |
- aghaō ke adhikāra meṃ nirdiṣṭa dīrgha, asiddhavat ārdhadhātuka viṣayaka tathā bhasaṃjñā sambandhi kāryaṃ kā bodha

Course Outcomes-

- sandhiyaṃ kā viṣṭa prakaraṇa yahāṃ vidyamāna hail jinake jñāna se śāstreṃ meṃ prayukta sandhi yukta śabdaṃ ko atīva saralatā se samajhane meṃ samartha ho jātā hai |
- udātta, anudātta, svarita svarāṃ se sambaddha eka viṣṭa prakaraṇa kā bodha prāpta kara vaha svarāṃ ke vijñāna ko samajhane meṃ sakṣama ho jātā hai |
- śabda nirmāṇa prakriyā meṃ dīrgha tathā aghaōadhikāra kāryaṃ ko karane meṃ kuśala ho jātā hai |
- bhasya adhikāra meṃ, ṭilopādi, ādeśa vidhi tathā prakṛtibhāva ko jānane meṃ samartha ho jātā hai |

व्याकरणमहाभाष्यम्

इकाई-1 (षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1, 2, 3)

७०

१४

एकाचो द्वे प्रथमस्य (6.1.1)- भय्यप्रवय्ये चच्छन्दसि (6.1.83)

इकाई-2 (षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक- 4, 5, 6)

१४

एकः पूर्वपरयोः (6.1.84)- समासस्य (6.1.223)

इकाई-3 (षष्ठाध्यायस्य द्वितीयतृतीयपादौ)

१४

बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् (6.2.1)- सम्प्रसारणस्य (6.3.139)

इकाई-4 (षष्ठाध्यायस्य चतुर्थः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

अङ्गस्य (6.4.1)- विभाषापः (6.4.57)

इकाई 5 (षष्ठाध्यायस्य चतुर्थः पादः) (आह्निक-3, 4)

१४

स्यसिचसीयुत्तासिषु.... (6.4.62)- दाण्डिनायनहास्ति..... (6.4.174)

भूषणसारे धात्वर्थप्रकरणे अष्टकारिकातः चतुर्दशकारिकापर्यन्तम्

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- डॉ० सुद्युम्न आचार्य

प्रकाशकः- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. वैयाकरणभूषणसार

प्रकाशकः- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५) (ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 4

Paper - 2

saṃskṛtavayākaraṇam (2)

Paper Code - MV-402

Course Objectives-

- tigh tathā sup pratyayoṃ ko ādeśa evaṃ āgamoṃ ke vidhāna kā jñāna ।
- parasmaipadaparaka vṛddhi, ārdhadhātuka pratyayoṃ ko iṭ niṣedha, iṭ vidhi, tathā yuṣmad asmad ityādi sarvanāma śabdoṃ ko vibhakti ke pare rahata kāryoṃ ke vidhāna kā bodha ।
- pūrvottarapada vṛddhi, dhātu evaṃ vibhakti sambandhī vividha kāryoṃ kā bodha ।
- dhātu evaṃ abhyāsa sambandhi vividha kāryoṃ kā jñāna ।

Course Outcomes-

- sampūrṇa saptamādhyāya meṃ vidhi sūtreṃ kā saṃgraha hai arthāt śabdoṃ kī siddhi meṃ jo vidhāna hote haiṃ unakā jñāna yahāñ se viśṛta rūpa meṃ prāpta ho jātā hai aura vaha śabdoṃ ke svarūpa ko samajhāne meṃ samartha ho jātā hai ।
- isa adhyāya meṃ subādeśa, numāgama iḍāgama tathā vṛddhi ādi vidhiyoṃ kā viśiṣṭa rūpa se bodha karāne meṃ samartha ho jātā hai ।
- guṇādeśa tathā abhyāsa sambandhita viśiṣṭa kāryoṃ ko prakṛṣṭa rūpa se abhivyakta karatā hai ।
- yuṣmad asmad ādi sarvanāma śabdoṃ ke nirmāṇa meṃ nipuṇa ho jātā hai ।

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1,2)

१४

युवोरनाकौ (7.1.1)- उदोष्ठ्यपूर्वस्य (7.1.102)

इकाई-2 (सप्तमाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1,2)

१४

सिचि वृद्धिः.....(7.2.1)- ईडजनोर्ध्वे च (7.2.78)

इकाई-3 (सप्तमाध्यायस्य द्वितीयतृतीयपादौ) (आह्निक-2.2, 3.1)

१४

अतो येयः (7.2.80)- भस्त्रैषाजाज्ञा.....(7.3.47)

इकाई-4 (सप्तमाध्यायस्य तृतीयः पादः) (आह्निक- 2)

१४

ठस्येकः (7.3.50)- आडो नास्त्रियाम् (7.3.120)

इकाई-5 (सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः) (आह्निक- 1)

१४

गौ चङ्युपधाया ह्रस्वः (7.4.1)- सन्वल्लघुनि चङ्परे...(7.4.96)

भूषणसारे धात्वर्थप्रकरणे पञ्चदशकारिकातः एकविंशकारिकापर्यन्तम्

सहायकग्रन्थाः—

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बँगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकारः- डॉ० सुद्युम्न आचार्य

प्रकाशकः— रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

३. वैयाकरणभूषणसार

प्रकाशकः— चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बँगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 4

Paper - 3

samṣkṛtavayākaraṇam (3)

Paper Code - MV-403

Course Objectives-

- padasambandhi dvitva pada se uttara yuṣmad asmad ko ādeśa evaṃ svaraviṣayaka bodha I
- pūrvatra siddha prakaraṇa ke antargata niṣṭhā, pluta udātta evaṃ saṃhitā viṣayaka mūrdhanya, ṇatva ityādi vividha kāryom kā bodha I

Course Outcomes-

- dvitva ādi prakriyā evaṃ svara sambandhi jñāna prāpta kara vedamantrem meṃ prayukta svara vyavasthā ko samajhāne meṃ samartha ho jātā hai I
- pūrvatrasiddham' jaise viśiṣṭa prakriyā kā jñāna prāptakara śabdom kī siddhi karane meṃ adhika nipuṇa ho jātā hai I
- saṃyogāntādi lopa vidhiyom kā niṣṭhā pratyaya sambandhita natvādividhi tathā luptavidhi kā jñāna prāptakara śabdom kī siddhi meṃ samartha ho jātā hai I
- ṇatva, ścutva, ṣṭutva tathā bahuprayukta sandhiyom kā viśleṣaṇa kara pātā hai I

व्याकरणमहाभाष्यम्

७०

इकाई-1 (अष्टमाध्यायस्य प्रथमः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

सर्वस्य द्वे (8.1.1)- सामान्यवचनं विभाषितं.....(8.1.80)

इकाई-2 (अष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1)

१४

पूर्वत्रासिद्धम् (8.2.1)- झषस्तथोर्धोऽधः (8.2.40)

इकाई-3 (अष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

रदाभ्यां निष्ठातो नः..... (8.2.42)- तयोर्वावचि.....(8.2.108)

इकाई-4 (अष्टमाध्यायस्य तृतीयः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

मतुवसो रु सम्बुद्धौ.....(8.3.1)- सदेः परस्य लिटि (8.3.118)

इकाई-5 (अष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः) (आह्निक-1, 2)

१४

रषाभ्यां नो णः.....(8.4.1)- अ अ (8.4.68)

व्युत्पत्तिवादे अभेदविचारः

सहायकग्रन्थाः-

१. व्याकरणमहाभाष्यम्:- महर्षिपतंजलिविरचितम्

प्रकाशक:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

२. व्याकरणमहाभाष्यम्:- व्याख्याकार:- डॉ० सुद्युम्न आचार्य

प्रकाशक:- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा।

3. व्युत्पत्तिवाद :

प्रकाशक:- चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, ३८ यू. ए. बैंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-७

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

(क) पृष्ठेषु पञ्चसु त्रयः प्रश्नाः समाधेयाः (४५)

(ख) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्च प्रश्नाः समाधेयाः (२५)

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 4

Paper - 4

saṃskṛtavvyākaraṇam (4)

Paper Code - MV-404

Course Objectives-

- ācārya sāyaṇa viracita dhātuvṛtti grantha ke mādhyama se bhvādigaṇa atirikta gaṇoṃ meṃ sthita dhātuoṃ kā vividha prakriyāoṃ meṃ bodha pradāna karanā |

Course Outcomes-

- adādigaṇa se ārambha karake kaṇḍvādigaṇa paryanta dhātuoṃ ke svarūpa kā jñāna prāpta kara unakā prayoga karane meṃ tathā śāstreṃ meṃ prayukta śabdāeṃ ko samajhāne meṃ pūrṇataḥ samartha ho jātā hai |
- gaṇoṃ kī dhātuoṃ ke vibhinna kāryoṃ ko jānakara iṣṭāthoṃ kī saṃgati karane meṃ samartha ho jātā hai |
- vaidika vāghmaya ke śabdoṃ ke arthoṃ kā viśleṣaṇa kara pātā hai |

धातुवृत्ति

इकाई-1

अदादिर्गणः

इकाई-2

जुहोत्यादिर्गणः दिवादिर्गणः

इकाई-३

स्वादिर्गणः, तुदादिर्गणः

इकाई-४

रुधादिर्गणः, तनादिर्गणः, क्र्यादिर्गणः

इकाई-५

चुरादिर्गणः, कण्ड्वादिर्गणः

सहायकग्रन्थाः-

१- माधवीय धातुवृत्तिः - सम्पादकः- विजयपालो विद्यावारिधिः ।

प्रकाशकः- १- रामलाल कपूर ट्रस्ट रेवली, सोनीपत, हरियाणा ।

प्रश्नपत्रविषयका निर्देशाः

- (क) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां कर्तरि लटि, लोटि, लुङि च रूपाणि लेखनीयानि। १०
- (ख) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां कर्मकर्तरि, सनि कर्तरि च लटि, लुटि, लुङि च प्रथम पुरुषैकवचने रूपाणि लेखनीयानि। १०
- (ग) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां यङि, लुकि च कर्तरि लटि, लोटि, लुङि च मध्यम पुरुषैकवचने रूपाणि लेखनीयानि। १०
- (घ) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्चानां धातूनां णिचि, कर्तरि कर्मणि च लटि, लुटि, लुङि च प्रथमपुरुषैकवचने रूपाणि लेखनीयानि। १०
- (ङ) पृष्ठेषु सप्तसु पञ्च प्रयोगाः सुसाध्याः। २०
- (च) पृष्ठेषु अष्टासु पञ्चानां शब्दानां द्वयोः वाक्ययोः प्रयोगः करणीयः। १०

University of Patanjali, Haridwar

MA Sanskrit Vyakaranam

Semester 4

Paper - 5

saṃskṛtasāhitya

Paper Code - MV- 405

Course Objectives-

- āruṇi śvetaketu saṃvāda ke mādhyama se paramātmā ke svarūpa kā bodha karānā |
- sanyāsa kā mahatva sanyāsa dharma tathā sanyāsī ke karttavyoṃ kā bodha karānā |
- vibhinna vratom evaṃ vairāgya viṣaya kā vistāra se jñāna karānā |

Course Outcomes-

- saṃnyāsa dharma se prerita hokara ādhyātmika unnati karatā huā rāṣṭra kalyāṇa meṃ nirata ho jātā hai |
- "vairāgyameva abhyām" vairāgya ko samajhakara samāja meṃ nirbhayatā pradāna karatā hai |
- "tattvamasi" ke upadeśa ko ātmasāta karatā huā samāja meṃ ucca cetanā, divya cetanā kā vistāra karatā hai |
- uttama sādhanom dvārā satyamārga kā anusaraṇa karatā huā, loka kalyāṇa karatā hai |
- "saṃgacchadhvam" kī bhāvanā se ota-prota hokara samāja ko saṃgaṭhita karatā hai |

इकाई-1	छान्दोग्योपनिषद् (षष्ठप्रपाठकः) आरुणि का अपने पुत्र श्वेतकेतु के प्रति परमात्मा का उपदेश देना। अनादि अद्वितीय परमात्मा का वर्णन। सृष्टि संरचना। खाये हुए अन्न का तीन रूप में विभक्त होना।	20
इकाई-2	सन्यास प्रकरणम् सन्यास का महत्व, सन्यास धर्म। तीन प्रकार के सन्यास का वर्णन। ईश्वर द्वारा श्रुतियों के माध्यम से सन्यासी को उपदेश।	15
इकाई-३	ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका (वेदाक्तधर्मविषयः) प्रेमपूर्वक मिलकर चलने आदि वेदोक्त धर्म का वर्णन। चातुर्वर्णादि धर्मों का वर्णन। व्रतादि के द्वारा सत्य की प्राप्ति।	20

पाठ्यपुस्तकम् -

- १- एकादशोपनिषद्- डॉ. सत्यव्रत सिद्धान्तालंकार। प्रकाशकः - विजयकुमार गोविन्दराम हासानन्द।
- २- संस्कार विधि - श्रीमत्स्वामिदयानन्दसरस्वती। प्रकाशकः - आर्ष साहित्य संस्थान, अजमेर।
- ३- ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका - महर्षिदयानन्दः। प्रकाशकः - रामलाल कपूर ट्रस्ट, सोनीपत, हरियाणा।